
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.326

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.20>

І. Г. Алексєєнко

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИННИХ ДІЙ, СПРЯМОВАНИХ НА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Стаття присвячена ретельному розгляду аспектів суб'єктивної сторони злочинів, що націлені на обмеження свободи слова і професійної діяльності журналістів. Стаття про- водить аналіз сучасних нормативних актів і судової практики в Україні. Автор зазна- чає, що форми вини визначаються через психічні процеси та особисту волю особи, яка вчиняє злочин, і мають важливе юридичне значення. Вина є обов'язковою ознакою будь-якого злочину, і відсутність вини призводить до відсутності кримінальної відпові- дальності. Дослідження включає в себе розгляд понять прямого та непрямого умислу, їх визначення відповідно до Кримінального кодексу України, і як це відноситься до злочинів, пов'язаних з журналістською діяльністю. Автор аналізує законодавчі акти, в яких вказується на характер злочинних дій, а також розглядають ситуації, де винні особи можуть діяти як з прямим, так і з непрямым умислом. Автор розкриває суб'єктивну сторону злочину через принцип вини та надає авторський аналіз індивідуалізації кри- мінальної відповідальності. Дослідження включає в себе аналіз Кримінального кодексу України, який регулює злочини проти свободи слова, та зосереджується на питаннях форми вини. Автори докладно розглядають визначення понять прямого та непрямого умислу в контексті кримінального законодавства та визначають, як ці поняття засто- совуються до злочинів, пов'язаних з журналістською діяльністю. Висновки статті підкрес- люють необхідність уважного вивчення конкретного тексту закону та обставин справи при визначенні форми вини та суб'єктивної сторони злочинних дій, спрямованих на перешкодження професійній діяльності журналістів. Ця стаття є корисним джерелом для юристів, академічних дослідників і всіх, хто цікавиться питаннями свободи слова та правами журналістів у сучасному правовому середовищі.

Ключові слова: журналіст, свобода слова, кримінальні правопорушення, кримі- нальна відповідальність, суб'єктивна сторона злочину, вина.

Постановка проблеми. Сучасне сус- пільство стикається зі зростаючою кіль- кістю випадків порушення свободи слова та професійної діяльності журналістів. Це ставить під загрозу основи демократії і вільного інформаційного обміну. Однак аналіз суб'єктивної сторони злочинів, спрямованих на перешкодження профе-

сійній діяльності журналістів, залиша- ється актуальним і важливим завданням для юридичної науки. Відсутність чіткої розуміння форм вини та їхнього впливу на визначення кримінальної відповідаль- ності у таких справах може призвести до правових непорозумінь та некоректного застосування закону. Однією з основних

проблем є відсутність чіткого визначення форм вини (умисел і необережність) у текстах Кримінального Кодексу України, які описують злочини проти свободи слова та діяльності журналістів. Це ускладнює розуміння, чи можуть бути вчинені такі злочини з необережності і які наслідки це може мати для визначення кримінальної відповідальності. Оскільки мотив і мета можуть бути факультативними ознаками складу злочину, важливо розглянути, як ці елементи впливають на кваліфікацію злочину та призначення покарання. Це особливо важливо у випадках, коли порушення свободи слова та діяльності журналістів може бути зумовлене різними мотивами, такими як політичні чи комерційні інтереси. Тому вирішення проблеми аналізу суб'єктивної сторони цих злочинів є надзвичайно важливим для забезпечення захисту свободи слова та професійної діяльності журналістів у сучасному правовому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями суб'єктивної сторони злочину займалися науковці, такі як О. Гумін, С. Денисов, О. Богатирьова, В. Грищук, В. Голіна, О. Дудоров, О. Костенко, О. Литвинов, С. Лихова, В. Кузнецов, М. Мельник, В. Туляков, М. Хавронюк, В. Шаблистий, В. Навроцький, Є. Назимко, В. Шакун та інші.

Вивчення професійної діяльності журналістів як комплексної кримінально-правової та кримінологічної категорії є предметом наукового дослідження вітчизняних та зарубіжних учених-кримінологів. До числа таких учених включаються: Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, А. П. Закалюк, О. М. Бандурка, В. О. Глушков, О. О. Книженко, Я. С. Безпала, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, І. М. Даньшин, В. В. Василевич, В. В. Голіна, І. В. Грищук, В. К. Грищук, О. М. Джужа, І. С. Заєць, А. Ф. Зелінський, О. Г. Колба та інші.

Мета. Метою цієї наукової статті є проведено аналізу суб'єктивної сторони злочинних дій, спрямованих на перешкоджання професійній діяльності журналістів в Україні. Дослідження спрямоване на визначення форм вини (умисел і необережність), впливу мотиву та мети на кваліфікацію злочину, розгляд використання

понять «прямий умисел» і «непрямий умисел» у законодавстві та їх відповідність міжнародним стандартам у сфері свободи слова та прав журналістів. Основною метою є з'ясування підходів до визначення вини в конкретних ситуаціях, коли журналісти стикаються з порушенням своїх прав і свобод у процесі виконання своєї професійної діяльності, та встановлення відповідності цих підходів законодавству та міжнародним нормам.

Виклад основного матеріалу. Однією з необхідних складових злочину, яка взаємодіє з дією суб'єкта злочину і потребує докладного розгляду, є суб'єктивна сторона злочину, в якій виявляється і розвивається один із ключових принципів кримінального права – принцип вини (принцип відповідальності лише за наявності вини, принцип винності або винуватості). Цей принцип знайшов своє закріплення у частині 2 статті 2 Кримінального Кодексу України, яка гласить: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду». З точки зору принципу вини, особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише тоді, коли суспільно небезпечна діяння були результатом не лише її дій, але й свідомого наміру і волі.

Науковцями встановлено, що суб'єктивна сторона злочину представляє собою внутрішній аспект злочину, що відображає психічну активність особи і визначає її уявлення і наміри щодо суспільно небезпечного діяння і його наслідків [2, с. 47]. Вина, мотив та мета є складовими суб'єктивної сторони злочину і, хоча вони тісно пов'язані, мають окреме юридичне значення. Вина є обов'язковою характеристикою будь-якого злочину, і відсутність вини виключає кримінальну відповідальність. Мотив і мета є факультативними ознаками складу злочину і, визначені в законі випадки, можуть становити ознаки основного або кваліфікованого складів, а також впливати на кримінальну відповідальність як обставини, які можуть підсилювати або пом'якшувати покарання.

Суб'єктивна сторона злочину, як і інші його складові, є однією з підстав для настання кримінальної відповідальності і, як така, підлягає обов'язковому доказуванню в кримінальному провадженні (вона є об'єктом доказування). При кваліфікації злочину за певною статтею Кримінального кодексу, суб'єктивна сторона також обов'язково визначається.

Крім того, суб'єктивна сторона впливає на індивідуалізацію кримінальної відповідальності і безпосередньо впливає на ступінь суспільної небезпечності злочину. Дії, які мають однакові об'єктивні ознаки і спрямовані на один і той самий об'єкт, можуть бути різними за ступенем небезпечності через суб'єктивні відмінності. Суб'єктивна сторона також впливає на кваліфікацію злочину, зокрема при вирішенні питань про відмежування суміжних об'єктивних ознак складів злочинів. Згідно зі статтею 11 Кримінального кодексу, вина є психічним ставленням особи до вчиненої дії чи бездіяльності, передбаченої кримінальним законом, та її наслідків, вираженим у формі умислу або необережності. Отже, вина відображає психологічний зв'язок між суб'єктом злочину та його діями. Основними аспектами вини є її зміст, сутність, форма та ступінь.

Суб'єктивна сторона злочину представляє собою внутрішні психічні процеси, які відбуваються у свідомості особи, визначають її волю і впливають на її поведінку. Вона відрізняється від об'єктивної сторони, яка характеризує злочин з точки зору його зовнішніх (фізичних) аспектів, оскільки суб'єктивна сторона є внутрішньою характеристикою злочину. Згідно з переважною думкою правознавців, суб'єктивна сторона злочину представляє психічну діяльність особи, яка характеризує ставлення її свідомості і волі до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Елементами суб'єктивної сторони є вина, мотив і мета, які, хоча вони взаємозв'язані, мають власне юридичне значення. Вина є обов'язковою характеристикою будь-якого злочину, і її відсутність виключає кримінальну відповідальність [4, с. 273]. У відміну від вини, мотив і мета є факультативними ознаками складу злочину, і в деяких випадках вони

можуть визначати основний або кваліфікований склад злочину, а також впливати на кримінальну відповідальність шляхом обтяження або пом'якшення покарання.

Згідно зі статтею 23 Кримінального Кодексу України, вина представляє собою психічне ставлення особи до вчиненої дії або бездіяльності, які передбачені цим Кодексом, і до їхніх наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Однак щодо форм вини у злочинах проти свободи слова та діяльності журналістів законодавець різним чином висловлює своє рішення щодо визначення умислу та необережності в конкретних статтях Кримінального Кодексу. У деяких випадках в законі прямо вказана та чи інша форма вини, наприклад, частина 1 статті 171 Кримінального Кодексу України передбачає відповідальність лише за умисне перешкодження законній професійній діяльності журналістів. Така пряма вказівка спрощує аналіз та встановлення вини у складі злочину, передбаченого цією статтею, і зменшує ризик непорозуміння при тлумаченні суб'єктивної сторони цього злочину під час застосування кримінального закону.

Форми вини, як умисел і необережність, визначаються через комбінацію конкретних психічних процесів, що відбуваються в свідомості особи, яка вчиняє суспільно небезпечні дії. Ці форми характеризують особисту волю та психологічні ставлення до вчинених дій та їх наслідків. В контексті нашого дослідження, вина, мотив і мета є складовими суб'єктивної сторони злочину, і вони, хоча взаємозв'язані, мають важливе юридичне значення. Вина є обов'язковою ознакою будь-якого злочину, і відсутність вини виключає кримінальну відповідальність [6, с. 74]. Щодо мотиву і мети, вони можуть бути факультативними ознаками складу злочину та впливати на рішення щодо кримінальної відповідальності, розглядаючи їх як обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання.

У Кримінальному Кодексі України, стосовно злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, пряма вказівка на форму вини (умисел) міститься тільки у відношенні до певних статей (у ч. 1 ст. 171; ч. 2, 3 ст. 345-1; ст. 347-1), що свідчить про

те, що вчинення діянь з необережності не призводить до кримінальної відповідальності. Це полегшує аналіз і встановлення вини у злочинах, передбачених цими статтями, та зменшує ризик непорозумінь при тлумаченні суб'єктивної сторони цих злочинів при застосуванні кримінального закону. Інші злочини, що досліджуються нами, не мають прямої вказівки на умисел, що, на нашу думку, виключає можливість їхнього вчинення з необережності. Також важливо зазначити, що у Кримінальному Кодексі України форми умислу (прямий і непрямий) визначені в Загальній частині Кодексу, але не використовуються у текстах Особливої частини Кодексу, де вказані конкретні статті, що описують окремі злочини.

Ще одним способом законодавчого визначення суспільно небезпечних діянь, які можуть бути вчинені лише умисно, є опис характерного способу вчинення злочину. Наприклад, при розгляді об'єктивної сторони злочину - знищення або пошкодження майна журналіста (частина 2 статті 347-1 Кримінального Кодексу України), законодавець вказує на конкретні способи вчинення, такі як підпал, вибух або інший загальнонебезпечний спосіб. Використання цих способів для вчинення зазначеного злочину вказує на його умисний характер.

Ще одним законодавчим прийомом, який дозволяє визначити злочин як такий, що вчиняється умисно, є вказівка в тексті статті Особливої частини Кримінального Кодексу України на спеціальний мотив або мету вчинення суспільно небезпечного діяння. Наприклад, частина 2 статті 171 та частина 2 статті 375 Кримінального Кодексу України вказують на обов'язкову мету, якою є перешкодження законній професійній діяльності журналіста у випадку злочинного впливу на потерпілого або постановлення суддею завідомо неправосудного рішення. Стаття 349-1 Кримінального Кодексу України також вказує на мету, якою є спонукання журналіста вчинити або утриматися від вчинення певної дії як умови звільнення захопленого або утримуваного заручника.

Зазначення незаконного характеру дій або порушення спеціальних пра-

вил у злочинах з формальним складом також свідчить про те, що ці злочини можуть бути вчинені лише умисно. Прикладом такого формулювання у тексті статей Кримінального Кодексу України може бути частина 1 статті 171, яка описує незаконне вилучення журналістських матеріалів і технічних засобів, незаконне обмеження доступу журналіста до інформації та заборону висвітлення певних тем, показу окремих осіб або критики суб'єкта владних повноважень. Аналогічним прикладом є частина 2 статті 375 Кримінального Кодексу України, яка вказує на постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови як злочинну дію. Такі вказівки в тексті статей свідчать про умисний характер вчинених дій.

У багатьох випадках законодавець використовує як прямі вказівки на умисний характер злочинної поведінки, так і підтверджує це рішення додатковими, непрямими ознаками, які вказують на умисний характер злочинних посягань на свободу слова [5, с. 193]. Додаткові характеристики можуть бути включені у текст однієї статті. Проте, існують випадки, коли закон не надає прямих вказівок на форму вини у відповідному складі злочину, обмежуючись непрямими ознаками або взагалі не фіксуючи цю ознаку суб'єктивної сторони складу злочину [3, с. 129]. Наприклад, стаття 348-1 Кримінального Кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за вбивство журналіста, його близьких родичів та членів сім'ї, не вказуючи на умисний або необережний характер цього діяння. Лише зазначення в тексті статті про відповідальність за замах на вбивство, поряд з самим вбивством, може свідчити про умисний характер цього злочину.

У більшості злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів законодавець прямо вказує у назві статті або безпосередньо в її тексті на те, що злочинне діяння має умисний характер [1, с. 102]. Наприклад, статті 171, 345-1 і 347-1 Кримінального Кодексу України містять пряму вказівку на умисний характер суспільно небезпечних посягань. В інших випадках умисну форму вини підтверджує наяв-

ність спеціальної мети вчинення злочину, яка вказується в тексті статей, наприклад, частина 2 статті 171, стаття 349-1, частина 2 статті 375 Кримінального Кодексу України. Також у деяких випадках умисну вину підтверджує незаконний характер діяльності, який зазначається у статтях, наприклад, частина 1 статті 171 і частина 2 статті 375 Кримінального Кодексу України. Згідно зі статтею 24 Кримінального Кодексу України, умисел поділяється на прямий і непрямий. Прямий умисел вважається таким, коли особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (чи це були дії або бездіяльність), передбачала суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямий умисел стосується ситуацій, коли особа, хоча і не бажала суспільно небезпечних наслідків, але свідомо припускала їх настання, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (чи бездіяльності) і передбачала ці наслідки. Визначення умислу враховує як інтелектуальний, так і вольовий аспекти психіки особи.

Інтелектуальний аспект умислу, як для прямого, так і для непрямого умислу, включає в себе дві основні складові: 1. Усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (чи це будуть дії або бездіяльність). 2. Передбачення суспільно небезпечних наслідків такого діяння.

Важливо відзначити, що передбачення суспільно небезпечних наслідків означає, що особа розуміє можливість або навіть неминучість настання встановлених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків та розвиток, хоча б у загальних рисах, причинного зв'язку між своїм суспільно небезпечним діянням і цими наслідками. Важливою особливістю є те, що передбачення суспільно небезпечних наслідків як ознака інтелектуального моменту умислу має місце лише в злочинах з матеріальним складом. Це стосується злочинів, таких як посягання на життя, тілесну недоторканність та власність журналіста. У таких випадках особа не лише розуміє суспільно небезпечний характер свого діяння та його соціальну характеристику, але також передбачає

можливість або навіть неминучість суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті, тілесних ушкоджень або майнової шкоди. Вольовий аспект у цих злочинах, згідно з положеннями Кримінального Кодексу України, полягає в бажанні настання таких наслідків (прямий умисел) або свідомому їх допущенні (непрямий умисел).

Умисні посягання на життя, здоров'я та майно журналіста, а також його близьких родичів або членів сім'ї в зв'язку з виконанням журналістом законної професійної діяльності можуть бути вчинені обома способами умислу – з прямим і з непрямим умислом.

Рішення про визначення, чи було вбивство, заподіяння шкоди здоров'ю, знищення або пошкодження майна скоєним з прямим або з непрямим умислом, визначається передусім наявністю конкретних наслідків, таких як смерть, тілесні ушкодження або майнова шкода, які стали результатом злочину. Прямий умисел виявляється тоді, коли винний бажає вчинити злочин і свідомо спрямовує свої дії на завдання смертельних наслідків для іншої людини. Непрямий умисел виявляється тоді, коли винний, вважаючи ймовірним настання смерті або інших наслідків для іншої особи в результаті своїх дій, вчиняє ці дії, навіть якщо не бажає цих конкретних наслідків і не розраховує на їхнє точне настання. Вбивство журналіста (згідно зі статтею 348-1 Кримінального кодексу України), заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (згідно з частиною 2 статті 345-1 Кримінального кодексу України), тяжких тілесних ушкоджень (згідно з частиною 3 статті 345-1 Кримінального кодексу України), а також знищення або пошкодження майна журналіста (згідно зі статтею 347-1 Кримінального кодексу України) можуть бути вчинені обома способами умислу – з прямим і з непрямим умислом.

Отже, у випадку злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, які сформульовані як злочини із формальним складом, виникає проблема визначення форми вини та її змісту, оскільки відсутні окремі ознаки, передбачені статтями 24 і 25 Кримінального кодексу України.

Конструювання цих злочинів як злочинів із формальним складом виключає наявність непрямого умислу. Додатковим доказом цього є формулювання статті 348-1 Кримінального кодексу України, де встановлена відповідальність за замах на вбивство журналіста. Замах, згідно з Кримінальним кодексом України, визнається діянням, що вчиняється виключно з прямим умислом. Таким чином, в цих випадках інтелектуальний і вольовий моменти (ознаки) злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів слід розглядати лише з точки зору психічного ставлення винної особи до вчинюваного діяння: особа усвідомлює суспільно небезпечний характер дії, передбаченої диспозицією статті, та бажає її вчинити. У таких випадках непрямий умисел виключається, і винність розглядається лише у контексті прямого умислу.

Висновки. Отже, суб'єктивна сторона злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів визначається залежно від конкретного злочину і його законодавчого формулювання. В більшості випадків законодавець вказує на умисний характер злочинів проти свободи слова та діяльності журналістів, які можуть бути вчинені лише умисно. Визначення форми вини (прямий або непрямий умисел) в цих злочинах залежить від конкретних обставин і ознак діянь. Деякі злочини можуть бути вчинені як з прямим, так і з непрямим умислом. У випадку злочинів із формальним складом, де відсутні окремі ознаки, передбачені статтями 24 і 25 Кримінального кодексу України, інтелектуальний і вольовий моменти (ознаки) злочинів розглядаються лише з точки зору психічного

ставлення винної особи до вчинюваного діяння. Важливо враховувати конкретний текст закону та обставини справи при визначенні форми вини та суб'єктивної сторони злочинних дій, спрямованих на перешкодження професійній діяльності журналістів. Тому наукова стаття надає важливий аналітичний огляд суб'єктивної сторони злочинних дій проти журналістів та допомагає розірвати різницю між прямим і непрямим умислом у залежності від конкретного злочину і його обставин.

Список використаної літератури:

1. Безпала Я. С. Кримінальна відповідальність за перешкодження законній професійній діяльності журналістів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Я. С. Безпала. Харків, 2014. 210 с.
2. Бершов Г. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів : монографія / Г. Є. Бершов ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Х. : Ніка Нова, 2014. 228 с.
3. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. М. Блажівський. Львів, 2010. 234 с.
4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. К. : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
5. Павликівський В. І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні : монографія / В. І. Павликівський. Х. : Панов, 2016. 488 с.
6. Сташис В. В. Особа – під охороною кримінального закону / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. Х. : Право, 1996. 224 с.

Aliksieienko I. Analysis of the subjective side of criminal actions aimed at obstructing the professional activities of journalists

The article is devoted to a thorough review of the subjective aspects of crimes aimed at restricting freedom of speech and professional activity of journalists. The article analyzes current regulations and court practice in Ukraine. The author notes that the forms of guilt are determined through mental processes and the personal will of the person committing the crime and are of great legal importance. Guilt is an indispensable feature of any crime, and the absence of guilt leads to the absence of criminal liability. The study includes a consideration of the concepts of direct and indirect intent, their definition under the Criminal Code of Ukraine, and how this applies to crimes related to journalistic activities. The author analyzes the legislative acts that indicate the nature of criminal acts, and also considers situations where perpetrators may act with both direct and indirect intent. The author reveals the subjective side of the crime through the principle of guilt and provides the author's analysis of individualization of criminal liability. The study includes an analysis

of the Criminal Code of Ukraine, which regulates crimes against freedom of speech, and focuses on the form of guilt. The authors examine in detail the definitions of direct and indirect intent in the context of criminal law and determine how these concepts apply to crimes related to journalistic activities. The conclusions of the article emphasize the need to carefully study the specific text of the law and the circumstances of the case when determining the form of guilt and the subjective side of criminal acts aimed at obstructing the professional activities of journalists. This article is a useful source for lawyers, academic researchers and anyone interested in the issues of freedom of speech and journalists' rights in the modern legal environment.

Key words: *journalist, freedom of speech, criminal offenses, criminal liability, subjective side of the crime, guilt.*